


ԳՐԱԲԱՐԻ ԵԶՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ԴՐՄԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ «ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ» ԵՐԿՈՒՄ

ԱՆՆԱ ԱԲԱՋՅԱՆ 

Երևանի պետական համալսարան

ԱՆԱՀԻՏ ՅՈՒԶԲԱՇՅԱՆ* 

Գրաբարով ինքնուրույն և թարգմանական գրականության բառապաշարը ենթարկվել է իմաստաստուգաբանական և ոճական խորաքննին ուսումնասիրության, սակայն բառապաշարի կարևորագույն բաղադրիչը՝ եզրույթային համակարգը, դեռևս ուսումնասիրման կարիք ունի: Գրաբարի եզրույթների իմաստաստուգաբանական և կառուցվածքային հատկանիշների մեր կողմից կատարված քննությունը ցույց է տալիս, որ դրանց ուսումնասիրությունը անհրաժեշտ է կատարել համակարգի ամբողջական ընդգրկմամբ: Գրաբարի եզրույթային համակարգի ամենաակնառու հատկանիշը բազմաշերտությունն է. յուրաքանչյուր ենթաշերտ ունի իր առանձնահատկությունները իմաստառճային և գործառական դիտակետերում, երբ կարևորվում են նաև տվյալ երկի բովանդակությունը և հեղինակի արվեստը գրաբարի բառապաշարի իմաստային ներբերանգների ընդգրկման և դրանց միջոցով որոշակի ոճական արժեքների ստեղծման գործառություն: Ի վկայումս վերոհիշյալի՝ սույն հոդվածը ներկայացնում է գրաբարի եզրույթների իմաստառճային հատկանիշները Գ. Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» երկում: Հեղինակը կիրառել է իմաստային տարբեր շերտեր և ենթաշերտեր ներկայացնող եզրույթներ, ինչպես՝ կենդանիների անուններ, կենցաղային իրերի, մետաղների անվանումներ, մարմնի՝ հոգևոր և ֆիզիկական կառույցի իմաստով եզրույթներ՝ գործառված ուղիղ և փոխաբերական իմաստներով (վերջիններս նաև դառնում են դարձվածային արտահայտությունների և դարձվածքների հիմնաբառեր), կրոնական, իրավական, ռազմական բովանդա-

* **Աննա Աբաջյան** – բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ հայոց լեզվի պատմության և ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի վարիչ

Анна Абаджян – доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой истории армянского языка и общего языкознания ЕГУ

Anna Abajyan – Sc. D. in Philology, Professor, Head of YSU Chair of History of the Armenian Language and General Linguistics

Էլ. փոստ՝ abajyan.anna@ysu.am, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3728-0862>.

Անահիտ Յուզբաշյան – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Анаит Юзбашян – кандидат филологических наук, доцент

Anahit Yuzbashyan – Candidate in Philology, Associate Professor

Էլ. փոստ՝ anahit.yuzbashyan@ysu.am, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5256-3735>.



This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 07.06.2024

Գրախոսվել է՝ 13.06.2024

Հաստատվել է՝ 14.06.2024

© The Author(s) 2024

կության եզրույթներ: Պետք է ընդգծել, որ տիրապետող են Աստծուն մեծարող եզրույթները, որոնք հիմնականում դիպվածային են՝ առկայացված տվյալ խոսքային տիրույթում:

Բանալի բառեր – եզրույթ, խոսքային տիրույթ, ոճաստեղծ բաղադրիչ, ռազմական իմաստի եզրույթ, ապաշխարություն, մեղք, հակադրության հիմնաբառ, եզրույթի ուղիղ և փոխաբերական իմաստ, մարդագետ, աստվածաբան

Նարեկացիագիտությունը բազմակողմանի և խորաքնին ուսումնասիրության է ենթարկել մեծն Գրիգոր Նարեկացու «Մատենանոցերգութեան» երկը՝ տալով նրա գրականագիտական և լեզվաոճական առանձնահատկությունների բարձրագույն գնահատականը¹: Մասնավորապես բազմակողմանիորեն քննվել է երկի բառապաշարը, սակայն գրաբարի եզրույթների արժևորումը ինչպես գրաբարով մատենագրության մյուս երկերում, այնպես էլ «Մատենանոցում» առայսօր չի տրվել: Երկում գրաբարի եզրույթների դրսևորումների վերլուծությունը առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում՝ պայմանավորված երկի բովանդակությամբ: Գրաբարի եզրույթները բազմաբովանդակ են յուրաքանչյուր գլխում: Դրանք հետազոտելիս կարևորվում են հետևյալ հանգամանքները.

1) Տվյալ գլխի և ենթագլուխների բովանդակությունը: Հեղինակը ասելիքը տպավորիչ և ներագրու է դարձնում տարբեր բովանդակության եզրույթների գործառույթով:

2) Յուրաքանչյուր եզրույթի գործառույթը կարևոր ոճական արժեք է ստանում երկի ցանկացած հատվածում, այսինքն՝ արժևորման համար կարևորվում է այն խոսքային տիրույթը, որտեղ դրանք գործածվում են:

Դիտարկենք բազմաթիվ օրինակներից մի քանիսը: Լ գլխի Գ ենթագլուխը մարդկային էության բնորոշումն է՝ կառուցված հակադրությունների հենքով: Հիմնաբառերը որոշակի եզրույթներ են.

«**Ընպանակք** երկու յերկուսին ձեռին,
Մինն՝ արեամբ, եւ միւսն՝ կաթամբ...

Բաժակք գոյգ առ երկուս բերմունս,
Մինն՝ արտասւր, եւ միւսն՝ ծծումբ» (էջ 365)²:

Ընպանակ և **բաժակ** եզրույթները կենցաղային իրերի անվանումներ են: **Բաժակ** եզրույթը Նարեկացին գործածում է տարբեր խոսքային տիրույթներում: Օրինակ՝ «**Բաժակդ** երկնաւոր արեան կենարարիդ Զերկիրս խնամեալ

¹ Տե՛ս **Ա. Ղազինյան**, Գրիգոր Նարեկացի, Բանաստեղծական արուեստը, Անթիլիաս-Լիբանան, 1995: **Մ. Աբեղյան**, Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք առաջին, Պէրոյթ, 1955: **Մ. Մկրտչյան**, Հայ հին գրականության պատմություն, Եր., 1976 ևն:

² Բնագրային օրինակները՝ ըստ **Գ. Նարեկացի**, «Մատենանոցերգութեան» ակադեմիական հրատարակություն, Եր., 1985:

աուրն լուսոյ» (էջ 640): «Զարտաքնայարդար **բաժակն** անմաքուր» (էջ 350): Դիմելով Աստծուն՝ Նարեկացին խնդրում է գթասրտություն, լույս, քաղցրություն, խորամտություն:

Առ նախդրով է կառուցված **Ե** ենթագլուխը: Այն նույնպես կազմված է հակադրությունների սկզբունքով. «Առ վշտագնելոյս մխիթարութիւն՝ **բաժակ քո**, Առ նեղելոյս ընդարձակութիւն՝ կամք քո» (էջ 367):

Բաժակ եզրույթը փոխառություն է պահլավերենից³: Ունի ուղիղ և փոխաբերական իմաստներ: «Մատեանում» այն գործածված է **ըմպանակ, գավաթ** իմաստով: Գրաբարում այն կազմում է նաև դարձվածքներ, օրինակ՝ «Զուղին պարտութիւն յանվթարելեացն **բաժակ բարկութեան** ի ձեռն առի» (էջ 346): «Թափեա՛ զմուրս անաւրեւութեան թմբբութեան **մահու բաժակիս...**» (էջ 346):

Բաժակ եզրույթը դարձվածքներ է ձևավորել նաև արդի արևելահայերենում, ինչպես համբերության բաժակ, բարկության բաժակ, մահվան բաժակ և այլն: Նույն խոսքային տիրույթում հեղինակը հակադրությունները կառուցում է **ըմպանակ, բաժակ** եզրույթներին հոմանիշ **տաշտ, սկաւառակ** եզրույթները իբրև հիմնաբառեր գործածելով:

***Տաշտ**-ը փոխառություն է պահլավերենից: ԳԲԲ-ն նշում է հինգ իմաստ. Նարեկացին գործածում է **բաժակ, թաս, գավաթ** իմաստով. «**Տաշտ** կրեցեալք ի ծայրս մատանց, Մինն՝ զինի, ես միւսն՝ լեղի» (էջ 365):

***Սկաւառակ** – փոխառություն է պահլավերենից: ԳԲԲ-ն նշում է՝ 1) կերակրի աման, ափսե, պնակ, 2) ըմպելիքի գավաթ, թաս, 3) սկուտեղ, մատուցարան (էջ 459) իմաստները: «**Սկաւառակք** կրկին կրաւորականք համոց, Մինն քաղցու և միւսն՝ դառնութեամբ» (էջ 365): Ինչպես տեսնում ենք, հեղինակը հակադրությունները կառուցել է կենցաղային իրերի անվանումներ արտահայտող հոմանիշ եզրույթների գործառույթով:

Նարեկացին գործածել է նաև *տարարժեք մետաղների անվանումներ արտահայտող եզրույթներ*: Օրինակ՝ «Մատուցանելոյս մահու արժանոյս Ընդ **պղնձոյս** գոյի անարգս ձայնի ինձ **ոսկի** շնորհի: Ընդ անզարդութեան **երկաթոյս** սեւութեան գունոյս **պղինձ** պճնելի՛ ցոյցի առաքինութեան հրաշեկ Լիբանանու» (էջ 251): Կամ՝ «Զերձ շղթայի փրկեա՛ ի խեղդմանէս Ազատեա՛ ի տագնապէս, քակտեա՛ ի **յերկաթիցս**» (էջ 583): Կամ՝ «Եւ կամ քարինս անարգս ընդ պայծառութեան **արծաթոյ** Կամ աւագ ինչ ատամնառու ընդ կակղութեան զանգուածոյ հացի» (էջ 518): «Թարախ մթերից պատեալ **զերկաթով** գաղտնեացս ծածուկի Արդեն ինձ տագնապս՝ վերս պահեալս անխնամարկելիս» (էջ 374): Հեղինակը **արծաթ, երկաթ, ոսկի, պղինձ** տարարժեք մետաղներ անվանող եզրույթների գործածությամբ խոսքը դարձնում է տպավորիչ, ասելիքը՝ հասու և ներազդու ընթերցողին:

³ Բառերի մեկնությունները՝ ըստ Ռ. Ղազարեան, «Գրաբարի բառարան» (հ. Ա, Եր., 2000, հ. Բ, Եր., 2000), այսուհետև՝ ԳԲԱ, ԳԲԲ:

Նարեկացին գործածում է նաև *կենդանիներ անվանող եզրույթներ*: Ակնկալելով Աստծուց ներում և խնդրելով այն՝ ներկայացնում է մարդկային էության չարամիտ կրողին՝ իրեն, որի մեղքերը աննկարագրելիորեն բազում են թվով և սարսափելի՝ բովանդակությամբ: Պատկերը հասանելի է դառնում ընթերցողին կենդանիներ անվանող եզրույթների կիրառմամբ. «Ադու **աղաւնիս** միշտ հիմարութեամբ, այլ ոչ հանդարտութեամբ» (էջ 250): «**Ի կորեանց աղիծուց** անձնական անձս եղեռնային... Կերպս **ձուց քարբից**՝ լցեալ ծանրութեամբ» (էջ 250): Ներումն խնդրելով ամենագորից՝ գրում է. «Քաւ լիցի քեզ բարեբանեալ, որ փրկութիւնդ ես ամենայնի», «Եթէ ախտացեալս քո **ոչխարի** գազան դժնդակ տացես ուղեկից» (էջ 253): «Եւ արդ, դու միայն սկիզբն բարեաց, հովիւ՝ մոլորեալ **ոչխարիս...**» (էջ 359):

Աստվածաբանական գրականության մեջ **ոչխար** եզրույթը խորհրդանշում է հավատացյալին, մեր օրինակում՝ մեղքերով լի մարդուն: Կամ՝ «Մտեմ ի բոյնն **աղաւնի** և անդուստ **ագռու** ելանեմ» (էջ 529): Նշենք, որ հեղինակը կենդանիներ անվանող եզրույթների կիրառմամբ ստեղծել է դարձվածային արտահայտությունների հրաշալի օրինակներ⁴, որոնք դիպվածային կարող են լինել՝ առկայացված տվյալ խոսքային տիրույթում: Դրանք ոճաստեղծ որոշակի միջոց են, որ Նարեկացու գրչի շնորհիվ դառնում են բովանդակությամբ տարողունակ պատկերներ: Ակնառու է լեզվաոճական մի հատկանիշ, որը Գ. Նարեկացու «Մատեան»-ում դիտարկելի է ցանկացած խոսքային տիրույթում: Դարձվածային արտահայտությունների ստեղծման հիմքում ընկած է որոշակի բառերի փոխաբերական իմաստով գործառույթը: Իբրև լեզվաոճական կարևորագույն հատկանիշ՝ ակնհայտ է այն հանգամանքը, որ դիպվածային դարձվածային արտահայտությունը կառուցելիս հեղինակը հաճախ գործածում է որոշակի բնագավառ ներկայացնող եզրույթներ, որոնք խոսքային տիրույթի բովանդակությանը համարժեք են, որի վառ ապացույցն են մեր իսկ շարադրանքում ներառված այնպիսի եզրույթները, ինչպիսիք են՝ 1) մետաղների անվանումներ, 2) կենցաղային իրերի անուններ, 3) կենդանիների անուններ անվանող եզրույթները: Եզրույթների փոխաբերական իմաստով գործառույթն էլ տվյալ միավորը դարձնում է դարձվածք:

Նարեկացին գործածում է նաև *մարմնի մասեր անվանող* եզրույթներ: Նա Աստծուն խնդրում է, որ իբրև օգնություն և ապավինություն՝ Աստված պարզի իր ձեռքը, ոտքը, իբրև հոգևոր ամրապնդում՝ իր ոգին. «Առ սրացելոյս պատսպարութիւն՝ **բագուկ քո**, Առ փախուցելոյս ապաւինութիւն՝ **ոտք քո**» (էջ 367): Կամ այլ օրինակներում՝ «Դու ինձէն իսկ զիս՝ ոսկեղէն տախտակս խաւսուն, նուիրեալ քումդ պատգամի. գրեալս **մատամբդ** Աստուծոյ» (էջ 389): «Առ բժշկութիւն անողջանալի՝ խոցուածոյս՝ **մատն քո...**» (էջ 367): «...Ոչ սասանմունք **մատանց**, ոչ համբարձմունք **ձեռաց**, Ոչ աղաչանք **լեզուաց**» (էջ 409): «Եւ ի **ձեռին** է

⁴ Մանրամասն տե՛ս Ա. Աբաջյան, Ն. Դիլբարյան, Ա. Յուզբաշյան, Ք. Հարությունյան, Գրաբարի դարձվածաբանություն, Եր., 2020, էջ 275-293:

շունչ կենդանական բոլորեցուն» (էջ 581):

Հեղինակը, ինչպես սպասելի էր, գործածել է *աստվածամեծար* բազմաթիվ եզրույթներ, որոնցից յուրաքանչյուրը առկայացված է խոսքային որոշակի տիրույթում՝ համարժեք նրա բովանդակությանը: Նրանցով ակադեմիան է յուրաքանչյուր գլուխ: Օրինակ՝ «**Մանդուղք երանութեանն**՝ եղկելոյս, **Ճանապարհի շաղաց**՝ մոլորելոյս, **Թագաւոր ներող**՝ պարտելոյս, **Քաղցր լուսաւորութիւն**՝ լքելոյս, **Ձեռնկալ կենաց**՝ հերքելոյս» (էջ 361): Սրանք պետք է գնահատել իբրև դիպվածային միավորներ տվյալ խոսքային տիրույթի շրջանակում:

Մեկ այլ օրինակում ունենք. «Ձա՛յն հառաչանաց հեծութեան ողբոց սրտից՝ աղաղակի Քեզ վերընծայեմ, **տեսողդ գաղտնեաց**» (էջ 246):

Մարդ արարածը նույնպես բնորոշվում է խորհրդանշական եզրույթներով, ինչպես՝ «Դու ստեղծիչ ես, եւ ես **կաւ**» (էջ 251):

Հանճարեղ բանաստեղծը գործածել է **կրոնական** բովանդակության բազմաթիվ եզրույթներ, այսպես՝ **Ա** գլխի **Ա** և **Բ** ենթագլուխներում՝ «**պատարագն** բոլորապտուղ...», «Ձոր **առակ** եւթանասներորդի երկրորդի **սաղմոսին** ազդէ, Սյլ իբր գբուրեալ **խունկն** հաճոյական՝ **ի խորանին** Սելովայ» (էջ 246): «Ձոր շնորհեալն **առաքելականացն դասուց** Պաւղոս» (էջ 247), «Վասն զի թէ Մերձ է ար **տեսան**, որպէս **Գիր** ասէ...» (էջ 247), «**Արքայութիւնն Սատուծոյ**» (էջ 257), «Ըստ **մարգարէին** եւ **առակողին**» (էջ 257):

Ի շարս տարբեր բնագավառների ենթաշերտեր ներկայացնող եզրույթների՝ հեղինակը գործածել է նաև *իրավական* և *նազմական* եզրույթներ: Օրինակներ՝ «Բայց քանզի ձայնդ ահաւորի **դաստաստանիդ** հատուցման» (էջ 247): «Եւ ի դնելս իմ ընդ քեզ **դաստ** խառնեալ աղերսիւ հգար» (էջ 246): «Պատժակիցս կործանեցելոյն Սողոմայ, Ըմբերանեալ **դատախազս** Նինուէի» (էջ 249): «Ընդ պատիժ **արինին** զշնորհն» (էջ 455) (ընդգծվածներն իրավական եզրույթներ են):

«Կրկինս ինձ երկնէ **մարտից** յատուցմունս» (էջ 247): «Հարեալք ընդ միմեանս **զէն** առ **սուսեր**» (էջ 247) (ռազմական):

Գ. Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» երկի լեզվառճական ցանկացած բաղադրիչի մասին խոսելիս պետք է կարևորել երկու հանգամանք: Առաջին՝ Գ. Նարեկացին մեծագույն մարդագետ է և միաժամանակ խորաքնին աստվածաբան: Մա նշանակում է, որ կրելով իր մեջ քրիստոնեական վարդապետությունը՝ նա մարդուն տանում է մաքրման՝ ցույց տալով դրա ուղիղ ճանապարհն առ Աստված, որ է «լոյս յաւիտենական»: Հեղինակը մանրագնին, ոսկերչական նրբանկատությամբ է գծում մեղքերը գիտակցելու և ապաշխարելու միջոցով դրանցից ազատվելու հնարավոր ուղին: Բնականաբար, զգացմունքներն ու հույզերը, հավատն ու մտավախությունը՝ ոչ թե կասկածը, այլ մտավախությունը հանկարծ չներվելու, յուրաքանչյուր գլխում, ենթագլխում, գեղարվեստական ցանկացած պատկերում հեղինակը ներկայացրել է խոր գրաբարագետի, լեզվաբանի և տաղանդավոր մտածողի գրչով:

Երկրորդ հանգամանքը այդ դժվարին ուղին ճիշտ գծելու նպատակաուղղվածությունն է: Հետևաբար ոճաստեղծիչ ցանկացած միավորի քննություն պիտի կատարել խոսքային որոշակի տիրություն: Այս դիտակետում արժևորելով գրաբարի եզրույթների գործառույթը «Մատեան»-ում՝ տեսնում ենք նրանց կարևորությունը ցանկացած խոսքային կառույցում, խոսքը ընթերցողին հասանելի և ներագրու դարձնելը: Ավելին՝ նրանց փոխաբերական իմաստով գործառույթով ձևավորվել են բազմաթիվ դարձվածային արտահայտություններ և դարձվածքներ, որոնց գերակշռող մեծամասնությունը դիպվածային է: Տիրապետող են աստվածամեծար եզրույթները, մարդկային էությունը բացահայտող, ուղիղ և փոխաբերական իմաստներով գործածված եզրույթները, քրիստոնեական վարդապետության խորախորհուրդ փիլիսոփայությունը և այն մարդկանց հասանելի դարձնելու նպատակին ծառայող, տարբեր իմաստային ենթաշերտեր ընդգրկող եզրույթները: Նրանց համակողմանի քննությանը ուղղված ցանկացած ուսումնասիրություն շարունակելի է դառնում՝ պայմանավորված երկի բովանդակության ներքին խորհրդով, ասելիքի նկատմամբ հեղինակի պատասխանատվության կարևորմամբ, նարեկյան գրչի տաղանդով: Ի մասնավորի՝ այն վերաբերում է նաև «Մատեանում» գործածված եզրույթների քննությանը. դրանք ոճական կարևոր միավորներ են՝ իմաստային ամենատարբեր շերտերով և ենթաշերտերով:

АННА АБАДЖЯН, АНАИТ ЮЗБАШЯН – Проявления терминов габара в произведении «Книга скорби» Григор Нарекаци. – Лексика самостоятельной и переводной литературы на древнеармянском языке подверглась многостороннему лингвистическому анализу, однако важнейшая составляющая лексики - терминосистема - еще нуждается в изучении. Наш анализ семантических, этимологических и структурных особенностей терминов габара показывает, что их изучение должно проводиться с полным охватом системы. Наиболее заметной особенностью терминосистемы габара является многоуровненность. Каждый уровень имеет свои особенности с точки зрения смысла и функциональности, при этом содержание «Книги скорби» Нарекаци и творчество автора имеют также важное значение для использования разных терминов, создания новых форм словообразования. В данном исследовании представлена семантическая и стилистическая характеристика терминов в поэме Нарекаци «Книга скорби». Автор использовал термины, представляющие разные области жизни, например: названия животных, названия предметов быта, термины, обозначающие металл, термины, обозначающие духовное и физическое строение тела, а также религиозного, юридического, военного содержания. Преобладают термины, прославляющие Бога, которые в основном ситуативные.

Ключевые слова: *термин, словесный уровень, стилистический компонент, термин военного значения, покаяние, грех, контрастное ключевое слово, прямое и переносное значение термина, антрополог, богослов*

ANNA ABAJYAN, ANAHIT YUZBASHYAN – Manifestations of Grabar Terms in Grigor Narekatsi's "Book of Lamentations". – The independent and translated literature vocabulary of Old Armenian has been subjected to semantic-etymological and stylistic in-depth study, however, the most significant component of the vocabulary, its term system, still needs further investigation. The semantic-etymological and structural features of Grabar terms, as evidenced by our conducted

analysis, demonstrate the necessity for a comprehensive inclusion of their examination within the system. The most prominent feature of Grabar's term system is that it is multi-layered. Each sub-layer has its own characteristic features from stylistic and functional points of view when the content of the given book and the author's art are also important in the aspect of including the semantic nuances of the vocabulary and creating certain stylistic values through them. This study presents the semantic and stylistic characteristics of Grabar terms in Grigor Narekatsi's poem "Book of Lamentations". The author has used terms representing different semantic layers and sub-layers, for example, e.g. names of animals, household items, terms denoting metals, those meaning the spiritual and physical structure of the body, as well as the ones with religious, legal, and military content. However, the predominance is given to the terms honoring God, which are mostly occasional words.

Key words: *term, verbal domain, style creator, a term of military significance, repentance, sin, main word of contrast, a term's direct and metaphorical meaning, anthropologist, theologian*